

**UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE LITERE
DEPARTEMENTUL DE LIMBI ȘI LITERATURI
ROMANICE**

Centrul de Studii Literare Belgiene de Limbă Franceză

Doctorat

Filologie

Andreea-Flavia HOPÂRTEAN

**UMBRELE ISTORIEI.
PHILIPPE JACCOTTET
ȘI
SENSIBILITATEA ISTORICĂ A UNUI PROIECT
LITERAR**

Conducător științific: Prof. univ. dr. Rodica POP

Data susținerii: 30 septembrie 2010

Comisia de doctorat:

Prof. univ. dr. Rodica POP, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca

Prof. univ. dr. Ioana BOTH, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca

Prof. univ. dr. Iulian BOLDEA, Universitatea „Petru Maior”, Târgu-Mureș

Prof. univ. dr. Laurent JENNY, Universitatea din Geneva

CUPRINS

CUPRINS	4
LISTA ABREVIERILOR ȘI A EDIȚIILOR FOLOSITE	8
INTRODUCERE	10
0.1. Chestiuni de metodă	11
0.2. Problematică	16
0.3. Corpusul și structura tezei	22
PARTEA ÎNTÂI : SEMNELE ISTORIEI	27
Introducere parțială	28
I. CHRONOFAGII. ACTUL SCRITURII DUPĂ „SFÂRȘITUL ISTORIEI”	30
1. Sfârșitul unei istorii (literare)	38
1.1. Actul scriiturii după sfârșitul Istoriei	41
1.1.1. Suprarealismul: sfârșitul unei aventuri sau sfârșitul aventurii?	42
1.1.2. O scriitură ce vine <i>după</i> : inocența pierdută a poeziei contemporane	48
1.2. În căutarea unei noi retorici. Philippe Jaccottet și modernitatea literară	59
1.2.1. Modernitatea, un Proteu al istoriei literare	59
1.2.2. O „afacere” legată de o liniuță: anti-modernitatea	66
1.2.3. Modernitatea jaccotteană, o absență poetică sau critică?	79
2. Poezie și Istorie. Poezia franceză de după 1945: câteva cronoscopii	93
2.1. Opțiunile poetice de după 1945: precizuni terminologice, delimitări, perspective	94
2.1.1. O modernitate poetică bicefală	94
2.1.2. Dincolo de dihotomii: „sentimentalismul” poeziei de după Război	97
2.2. Tăcerea Istoriei. Configurări și desfigurări ale poeziei contemporane	105

2.2.1. Desfigurările spațiului poetic contemporan	105
2.2.2. Umbrele Istoriei	109
II. POEZIE ȘI EVENIMENTĂLITATE. DE LA ISTORIA REFULATĂ LA ISTORIA REFUZATĂ	115
1. Sensuri ale istorie. Teleologie și hermeneutică	116
1.1. Cheia poeziei	120
1.2. Cheia viselor	136
2. Splendorile și mizeriile poeziei	141
2.1. Cearta cu istoria: <i>Requiem</i> și memorialul poetic	142
2.1.1. Culpabilitatea istoriei	143
2.1.2. Mormântul gol al memoriei poetice	145
2.2. Povești de dragoste: sonetele din <i>L'Effraie</i> sau limbajul împotriva timpului	149
2.2.1. Forma fixă: o formă speculară și spectaculară	151
2.2.2. Jocuri de oglinzi și construcția parodică a discursului	156
2.2.3. O punere sub semnul întrebării a istoriei poeziei	158
2.2.4. Formă și postură enunțiativă	161
3. Evenimentul poetic. <i>Airs</i> și utopia imediatului	165
3.1. Un poem fără istorie: modelul haiku-ului	166
3.2. O fereastră deschisă spre lume: a vedea printr-un „transparent”	175
3.3. Scenografia poetică, între imediat și mediere	180
4. „Autorul a murit, trăiască autorul!” Măștile (an)istorice ale Poetului	193
4.1. Ritualurile cititorului	195
4.2. Dispariția biografică	199
4.3. Autoportrete (meta)poetice	206
III. MICI ISTORII DE (DES)COMPUNERE	213
1. Căderea în Istorie	214
1.1. De la Mit la scriitură	215
1.2. Insuportabila ușurățate a unei ființe orfane. Patologia faptului divers jaccottean	224
2. Spațiu și memorie. Istoricitatea spațiului jaccottean	237
2.1. Non-locurile modernității sau memoria orfană	237

2.1.1. Pulverizarea realului	238
2.1.2. „Locul” și Istoria	241
2.2. Locuri comemorative: ruine, pietre, stele, monumente	244
2.2.1. Spații centrate	244
2.2.2. Paradis și ruine	246
2.2.3. Memoria mineralizată	253
2.3. Grădina și livada: locurile tuturor istoriilor	260
2.3.1. Poezia și aventura paradisiacă	262
2.3.2. Căderea, (în) vers	266
2.3.3. Legile grădinii și noul legământ al scriiturii	271
3. Scriitura și timpul. Carnetul sau re-figurarea Istoriei	276
3.1. Probleme de clasificare	277
3.2. Carnetul de note: o formă transhistorică? Între Istorie și refuz al Istoriei	279
3.3. Timpul e acest spațiu alb...	282
Concluzie parțială	284
PARTEA A DOUA: O ISTORIE DE SEMNE	286
Introducere parțială	287
I. SCRITURA ȘI SFÂRȘITUL ISTORIEI. DOUĂ STUDII DE CAZ	288
1. <i>L’Obscurité</i>: apocalipsa și de-semiotizarea limbajului	289
1.1. Un univers fără nume	290
1.2. „Apocalipsa acum”. De la stadiul oglinzii la spectacolul autistic	295
1.3. Umbre și semne: criza teatralizată a limbajului	300
1.4. Rostirea monologică și salvarea prin obiect	307
2. <i>Chants d’en bas</i>: textul morții, moartea textului	310
2.1. E-liminări, lapidări	314
2.1.1. În-afara-cuvântului: corpul genezic	315
2.1.2. Lapidări	318
2.2. „A vorbi nu e a cânta”. Eșecul unei definiții	322
2.2.1. Variațiuni metadiscursive	323
2.2.2. „A scrie, azi...” Istoria și imposibilitatea imnului	327

II. CONVERTIREA ISTORIEI SAU DE LA CÂNTUL SEMNULUI LA CÂNTUL TĂCERII	331
1. Limba străină și/sau limba maternă	332
1.1. Căutarea unei „alte limbi”sau a Altuia în limbă	335
1.2. Un exercițiu de traducere sau elogiul trădării	342
2. „Veșnic aceeași poveste”. Proza de călătorie și aventura semului	349
2.1. <i>Beauregard</i> sau memoria toponimului	349
2.2. Atena, orașul ce trăiește din text	355
2.3. Pentru o istorie a scriiturii: variațiuni pe cuvântul „Rusia”	358
2.4. Corpul literei	362
3. Condeiu și penelul sau cum să scapi de istorie	367
3.1. Ce spune tabloul? O figură a indicibilului	368
3.2. Jocuri de linii: scriitură și imagine în <i>Beauregard</i> și <i>Nuages</i>	376
3.2.1. Transcenderea istoriei: o grădină chinezească	377
3.2.2.Reconvertirea istoriei: linia, spațiu de partaj și de transgresiune	385
Concluie parțială	393
CONCLUZIE GENERALĂ	395
ANEXE	400
INDEX DE NOȚIUNI	423
INDEX DE NUME	426
BIBLIOGRAFIE	429

REZUMATUL TEZEI

Cuvinte-cheie: istorie, istoricitate, antimodern, apocalipsă, biografie, cronologie, Cădere, descompunere, desfigurare, degradare, desemiotizare, evenimential, figură, fragment, grădină, haiku, istorie literară, memorie, modernitate, paradis, resemantizare, romantism, ruine, semn, stelă, suprarealism, suprimare, urmă, utopie.

A. Argument: chestiuni de metodă

Acolo „unde există multă lumină, umbra este adâncă”, spunea Goethe. Plecând de la această afirmație, ambiția tezei noastre a fost de a investiga zonele de umbră ale unui univers poetic cunoscut, în genere, ca unul transparent, solar și monolitic. **Universul** implicat este cel al lui Philippe Jaccottet, poet elvețian de expresie franceză, născut în 1925 la Moudon, lângă Lausanne, și stabilit, din 1953, la Grignan, în sudul Franței. **Zonele de umbră** sunt toate semnele de fisură, uneori foarte fine, aproape imperceptibile, ce erodează spațiul poetic jaccottean și îl transformă într-un spațiu polemic, în tensiune. **Umbra care se alungește aparține istoriei**, termen pe care l-am utilizat în întreaga sa polisemie, având în vedere faptul că, în limba franceză, cuvântul *histoire* poate trimite, în același timp, la Istoria evenimentială, la istoria literară, la istoria subiectivă și la arta narativă.

Opțiunea noastră de a utiliza termenul cu toate sensurile sale multiple se justifică prin aporturile teoretice și practice pe care ele le-au adus tezei noastre. Mai mult, toate aceste patru sensuri sunt exploatate de către Jaccottet însuși într-o direcție convergentă: cea a „suprimării” (*l'effacement*).

Ceea ce am dorit să demonstrăm pe parcursul acestor pagini a fost faptul că opera lui Philippe Jaccottet este profund ancorată în istorie, că ea nu se poate înțelege adecvat în absența unei priviri istorice și că imaginarul său nu se construiește *ex nihilo*, ci urmează și evoluția generală a ideilor vehiculate pe plan european, începând cu anii 40 până în prezent. În aceeași ordine de idei, am încercat să arătăm că leitmotivul său central, dorința „suprimării”, constituie mai puțin o prezență veritabilă în text cât, mai ales, un ideal de atins, o căutare a perfecțiunii, până și în eșec.

Teoretizată în textele reflexive sau înscrisă ca utopie estetică în textele poetice, problematica suprimării implică perspectiva istorică printr-un implicit pe care ea îl presupune și care trebuie situat în contextul istoriei literare franceze din anii 40. „Suprimarea” proclamată de Jaccottet nu se suprapune decât parțial peste dispariția instanței enunțiative a lui Mallarmé, în ciuda a tot ceea ce îi poate apropia la nivelul strategiilor discursive. Și aceasta pentru că, între negativitatea locutorie mallarmeană și transparența subiectului urmărită de Jaccottet, s-au scurs mai mulți ani de istorie literară. Raporturile lui Jaccottet cu romantismul, cu pretenția acestuia de a dezvălui, în operă, intimitatea unui subiect, și cu suprarealismul, cu a sa exagerare a practicii analogice, revelează istoricitatea doctrinei jaccotteene a „suprimării”, ca o polemică indirectă adresată ideologiilor poetice precedente.

Într-o supraabundență impresionantă de comentarii critice, chestiunea istoriei ocupă încă puține pagini în studiile critice axate pe opera lui Philippe Jaccottet. Menționăm, mai întâi, volumul mai vechi al lui Hervé Ferrage, consacrat unui „pariu al inactualului” la Jaccottet. Câteva studii reunite în Actele unui colocviu organizat, în 2001, la Montpellier, discută raporturile ce se stabilesc între discursul jaccottean și memorie, atingând, astfel, și probleme legate de istoricitate. În teza sa dedicată lui Jaccottet, chiar dacă nu ezită să menționeze explicit cauzalitatea internă dintre poezia lui Jaccottet și contextul istoric în care ea se naște, Aline Bergé optează, totuși, pentru o analiză fenomenologică a operei. Opțiune, de altfel, perfect legitimă, întrucât teza sa nu se focalizează pe rolul Istoriei în opera lui Jaccottet și, mai degrabă, pe felul în care scriitura peisajului traduce o subiectivitate și o concepție particulară asupra limbajului.

Un studiu interesant, centrat pe această problematică, este semnat de Dominique Kunz Westerhoff. Publicat în 2000 într-un volum colectiv ce tratează prezența istoriei în literatură, articolul profesorului de la Universitatea din Lausanne încearcă să reconstituie o „arheologie a criticii imaginii” în poeticile lui Philippe Jaccottet și Yves Bonnefoy. Atitudinea complexă și contradictorie pe care poetul elvețian o manifestă vis-à-vis de imaginea poetică este analizată aici dintr-o perspectivă istorică. Dominique Kunz se fundamentează pe un vis pe care Jaccottet îl are în legătură cu Bonnefoy, vis evocat în *La Seconde Semailson* și în care sunt asociate, pe același plan, lagăr de concentrare, iudaitate, absență și scriitură. Atenția pe care criticul o manifestă față de un gen mai puțin studiat

precum cel al relatării onirice este revelatoare pentru propriul nostru parcurs, construit la rândul său pe ceea ce pare a absentă atât în operă, cât și în exegeza critică. Astfel, un subcapitol important al tezei va relua problematica onirică, a „celeilalte vieți” a lui Jaccottet, după cum autorul însuși o descrie.

B. Metodologie

Instrumentele critice la care am apelat sunt cele ale stilisticii contemporane (în particular, stilistica figuralului conceptualizată de Laurent Jenny), ale istoriei literare (Antoine Compagnon, Matei Călinescu, Marc Gontard, Henri Meschonnic, Jean-Claude Pinson, Michel Collot), ale antropologiei contemporanului sau a „supra-modernității”, conform conceptului fabricat de Marc Augé, ale filosofiei Istoriei (Jean-François Lyotard) și ale sociologiei câmpului literar (Jean-Pierre Bertrand și Pascal Durand).

C. Corpusul și structura tezei

Teza este compusă din două mari părți ale căror titluri se reiau, în chiasm, unul pe altul. Astfel, *Semnelor istoriei*, căutate și analizate în prima parte, le corespunde *O istorie de semne*, consacrată relațiilor ce se țin, în opera lui Jaccottet, între tematica sfârșitului Istoriei și cea legată de sfârșitul limbajului.

Citită în cheia „suprimării”, a lapsusului voluntar sau involuntar, istoria reprezintă punctul de fugă al celor cinci capitole ce compun teza.

*

Obiectivul *primei părți*, *Les signes de l'histoire (Semnele istoriei)*, a fost de a problematiza câteva direcții de lectură. În cadrul *primului capitol*, intitulat **Chronophagies. Écrire après la « fin de l'histoire » (Cronofagii. A scrie după „sfârșitul istoriei”)**, am încercat să decelăm firele care îl leagă pe Jaccottet de epoca sa, de poeticile postbelice și de curente literare anterioare cu care a fost, uneori prea ușor, asociat. Relațiile ambigue pe care Jaccottet le are cu romantismul și simbolismul, pe de o parte, și cu suprarealismul și modernismul, pe de altă parte, explică „criza taxinomică” de care suferă opera lui Jaccottet. Dacă ar fi să ne situăm în vechea grilă de interpretare structuralistă, Jaccottet ar trebui în mod necesar să aparțină unui câmp sau altul al literaturii. Și, în acest caz, „clasicismul” său este evident. Avem aici de-a face cu un

clișeu de lectură: foarte puțini critici riscă să plaseze opera lui Jaccottet într-un curent literar însă, când o fac, o asociază mai degrabă cu romantismul german. La construirea acestei filiații contribuie îndeosebi declarațiile lui Jaccottet însuși, format la școala lui Gustave Roud, traducător în limba franceză al lui Novalis. Însă, între **romantismul** german și **modernitatea** lui Jaccottet raporturile sunt atât de apropiere cât și de distanță. Anii de istorie literară își fac simțită prezența în opera lui Jaccottet.

Modernitatea, un cuvânt-cheie. Jaccottet pare mai degrabă să se revolte împotriva ei. De altfel, scriitura sa nu are nimic din dorința modernului de „*épater le bourgeois*”. Din contră, scriitura lui Jaccottet este limpede și pudică. Mai mult, într-o primă etapă a operei, Jaccottet nu refuză structurile ritmice regulate, rima și forme poetice tradiționale precum sonetul.

Jaccottet ar aparține, așadar, „anti-modernilor” *declarați*: dovadă stă scriitura sa. Însă unele elemente, uneori infime, contrazic viziunea unui Jaccottet apolinic. În acest capitol, obiectivul nostru nu a constatat atât în descrierea și comentarea unor atitudini cât în semnalarea unor puncte nevralgice ale scriiturii, puncte ce pot conduce spre niște răspântii interpretative. Existența acestor răspântii nu interzice, în nici un caz, posibilitatea de a citi textul într-o cheie de lectură sau alta: ea împiedică doar monopolul unei interpretări în detrimentul alteia, poate tot atât de legitime. Opera lui Jaccottet se refuză compartimentărilor. Jaccottet nu este un poet al Literei, în continuarea lui Mallarmé, dar aceasta nu îl stingherește să îl evoce pe Mallarmé în textele sale și să își facă o plăcere din jocul cu cuvintele, atâta timp cât acesta este motivat. Această ambiguitate definește caracterul modern al scriiturii jaccotteene ca o scriitură ce, manifestând o predilecție timpurie pentru versul regulat și rimat, pentru forme poetice tradiționale și pentru un imaginar al elementarului, *vine* totuși *după* romantici și *după* Mallarmé.

*

Dintr-o perspectivă mai largă, cea a modernității istorice, Jaccottet întoarce, puțin câte puțin, spatele Istoriei în operele sale poetice pentru a-i face loc în alte tipuri de scriitură. În cel de *al doilea capitol*, intitulat **Poésie et événementialité. De l'histoire refoulée à l'histoire refusée (Poezie și evenimentialitate. De la istoria refulată la istoria refuzată)**, am dorit să ridicăm puțin vălul de umbre ce acoperă încă opera lui

Jaccottet și să recuperăm urmele de istoricitate prezente atât în volume ancorate în mod direct în Istorie, cât și în texte care eludează, la prima vedere, problematica istorică. Am optat pentru păstrarea polisemiei cuvântului *histoire*, evocată în Introducere.

Mai întâi, ne-am aplecat asupra modului în care ecoul devastator al războiului s-a repercutat asupra conștiinței liniștite a elvețianului protejat în spatele frontierelor țării sale. Acest ecou își face simțită prezența, la nivelul scriiturii, printr-o ezitare dureroasă între două regimuri figurative. Analiza poemului *Requiem* și a sonetelor din *L'Effraie* a încercat să demonstreze că prezența istoriei, evenimentiale și poetice, nu încetează să se facă simțită până și în texte ce nu o presupun în mod explicit, în consecințele pe care negativitatea sa o are în opțiuni de figurare și de motive poetice. Miza reexaminării volumelor *L'Ignorant* și *Airs* a constituit-o problematizarea „dispariției” biografice și a imediatului rostirii, direcții de lectură inițiate de prefața fondatoare a lui Jean Starobinski și de studiile lui Jean-Pierre Richard și Georges Poulet.

Textele jaccotteene nu eludează subiectul ci creează un „efect de subiect” (Philippe Hamon), o figură retorică compusă în negativ din priviri oblice, din metafore poetice ce servesc drept „cheie” de lectură (a lumii și a poeziei) și din proiecții fantasmatică mai mult sau mai puțin mitologice.

*

În cel de *al treilea capitol* al primei părți, capitol intitulat **Petites histoires de (dé)composition (Mici istorii de (des)compunere)**, continuăm examenul amorsat în capitolul precedent, extinzându-l însă la nivelul întregii opere. Astfel, nu am mai întreprins o lectură a operelor, ci o analiză a trei teme legate, fiecare în felul ei, de chestiunea ce ne-a interesat. Căderea în Istorie și inaugurarea timpului: folosindu-se de motivul adamic al Căderii, Jaccottet rescrie, într-o manieră revelatoare, istoria umanității. În inaugurarea Istoriei, poetul elvețian vede o consecință directă a acestei „scene originare”. De acum înainte, între Istorie și Paradis se cascadează o prăpastie aparent de netrecut, fapt revelat prin înmulțirea motivelor legate de timp și de pierderea unității primordiale. Dintre toate aceste motive, ne-am aplecat doar asupra motivelor arhitecturale: ruine, monumente ale căror caractere s-au șters, stele, morminte. O reluare a analizei, din perspectiva acestei focalizări restrânse, a poemelor din volumul *Airs* ne-a permis însă să observăm că Paradisul nu rămâne utopia absolută și ultimă a scriiturii

jaccotteene. El va fi înlocuit, la nivelul imaginarului formal al versului și în carnetul de note, de o figurare vizuală a unui spațiu mesianic ce nu eludează problematica temporală, ci o convertește în durată fericită.

*

În prima parte a tezei, obiectivul nostru a fost repertorierea „semnelor istoriei” în opera lui Philippe Jaccottet, adică a motivelor, imaginilor și a temelor majore care ni s-au părut a depinde de o conștiință istorică a actului scriiturii. Cea de a doua parte este dedicată unui element care, prin importanța fundamentală pe care o are atât pentru poet, cât și pentru cititorul de poezie, beneficiază din partea noastră de o atenție sporită. Acest element este limbajul, mijlocul de expresie al oricărui poet, în ciuda tuturor denegațiilor posibile pe care acesta le-ar putea avansa în favoarea unei scriituri inspirate.

În studiul său, *Introduction à la poésie moderne et contemporaine*, Lionel Verdier consideră că, după momentul crucial din 1945, poeticile franceze pivotează în jurul a trei mari axe tematice: criza subiectului, criza reprezentării și critica limbajului. Regăsim la Jaccottet acest din urmă aspect declinat în paradigmele cele mai diverse. Interogațiile asupra actului scriiturii și asupra însăși a posibilității rostirii converg în direcția conștientizării unui exil în limbă, a unei istoricități a limbajului ce nu încetează să situeze subiectul într-un dincolo al obiectului sau al emoției pe care încearcă să le exprime. Atunci când este vorba de redarea unei impresii „paradisice”, resimțită de Jaccottet în cursul plimbărilor sale sau al unei lecturi, limba devine semnul dureros conștientizat al absenței Paradisului, al unui exil neîntrerupt de cealaltă parte a lui.

„La vest de Eden”: a trăi în Occident se traduce, la Jaccottet, prin sălășluirea într-un Occident lăuntric care îl face să caute neîncetat, precum Orion-ul lui Poussin, figurare picturală a subiectului poetic contemporan, un Orient originar. Iată de ce Grecia sau Rusia sunt mai puțin, pentru el, niște referenți geografici situați pe o hartă cât niște *nume* care fac loc unei visări ce deschide „adâncimea miraculoasă a Timpului” pentru a transforma un limbaj, o lume și un subiect în agonie, în tinerețe veșnică și în redescoperire a memoriei ce ne releagă de originea noastră uitată.

Fără a fi un profet al sfârșitului – al lumii sau al poeziei, Jaccottet asistă în martor implicat la o degradare istorică care se propagă în toate aspectele vieții contemporane.

Amurgului zeilor îi corespunde o lume din ce în ce mai spectrală. Lipsa de sens a vieții se reflectă, precum într-o oglindă, într-un limbaj din ce în ce mai vid, a cărui vacuitate se traduce, în mod paradoxal, în termenii opacității. Temă majoră a povestirii *L'Obscurité*, singurul roman scris de Jaccotett până în prezent, căderea Supraomului condensează ideea unei apocalipse universale iminente. Acest sfârșit al Istoriei este profetizat atât de coșmarurile fostului vizionar, maestrul naratorului, cât și de un limbaj devenit autonom. Limbajul nu mă mai exprimă, ci el *ex-primă*, mă plasează neconținut pe marginea unui „în-afară” angoasant. Tema sfârșitului Istoriei este, astfel, însoțită de o punere violentă a limbajului sub semnul întrebării, ce se va radicaliza de îndată ce Istoria se interiorizează și devine istoria *mea*, corpul *meu* și memoria *mea*.

Primul capitol al acestei a doua părți, capitol intitulat **L'écriture et la fin de l'histoire. Deux études de cas (Scriitura și sfârșitul istoriei. Două studii de caz)**, se prezintă ca un diptic. Interogația asupra limbajului, analizată din unghiul relației sale cu istoria, se modifică structural în funcție de faptul că ea este integrată în proză sau în poezie. Acest tratament traduce maniere diferite ale poetului de a se poziționa față de o criză intimă: o *manieră teatrală* în narațiune, întrucât ficțiunea autobiografică permite decantarea și exorcizarea unei întregi vieți refulate, rămase nespuse mai bine de șase ani de criză poetică și existențială, și o *manieră vizuală* în poezie, în figura repetitivă pe care o desenează reluarea obsedantă a termenului ce definește actul rostirii. În ciuda vertijului semantic produs de repetiția termenului ce definește actul enunțiativ, această repetiție întreține și o relație cu sine care devine istorie sau memorie discursivă și care permite relansarea cântului în însuși actul care îl neagă.

*

Pozitivitatea limbajului, ceea ce susține scriitura în ciuda invalidării sale sistematice, constituie miza celui de *al doilea capitol* al acestei părți, capitol intitulat **La conversion de l'histoire ou Du chant du signe au chant du silence (Convertirea istoriei sau De la cântul semnului la cântul tăcerii)**.

Există o memorie fericită a cuvântului, ce resemantizează semnul prin multiplicitatea redeschisă a posibilităților sale semiotice. *Beauregard*, *Athènes* și *Russie* : prin aceste trei referințe geografice modulate în prozele de călătorie jaccotteene, putem reface călătoria scripturală pe care substantivul propriu o face în text. Din cochilia goală

și nesemnificativă de la început, substantivul propriu se metamorfozează într-un halou de sensuri, captivante în contururile tremurate ale spațiului creat de jocul saussurian al diferențelor verbale. Focalizarea asupra cuvântului suscită o senzație de „*inquiétante étrangeté*” în revizitarea a ceea ce era familiar: ea face cuvântul să devină vizibil precum o imagine, în opacitatea sa metaforică fondatoare, după cum spunea Michel Deguy.

Analiza raporturilor dintre text și imagine, înțeleasă acum literal, se extinde, în ultima parte a acestui capitol, la volumele „duble” (ilustrate) ale lui Jaccottet. Acest examen în oglindă reliefează mai acut pozitivitatea jaccotteană a limbajului: o pozitivitatea figurativă, în figura pe care poemul o schițează în spațiul paginii, cuvânt după cuvânt, linie după linie. Grație ritmicității discursive, istoricitatea lineară a limbajului este, în sfârșit, acceptată, pentru a fi convertită în semn de viațuire sau de supraviețuire. Ritmul versurilor – linii ce, etimologic, se întorc la marginea paginii – face să apară figura formală a rezistenței la ne-spuse, la un „ne-spuse” care, radicalizat, ar echivala cu adevăratul sfârșit sau cu moartea.

*

Puțin câte puțin, construită din negative, lapsusuri și amnezii mai mult sau mai puțin voluntare, o viziune a istoriei începe să se configureze în operă, cu atât mai seducătoare cu cât viziunea oficială a poetului și *despre* el pare a o dezminți.

În concluzie, ne rămâne să ne întrebăm dacă poezia, și literatura în general, pot exista cu adevărat fără un suport istoric care să le servească drept fundament. Neputința de a găsi o definiție valabilă acestor aspecte ale vieții umane revelează arta verbală ca un act ce nu încetează să se creeze și să se re-creeze, în contact cu idei, atitudini și valori istorice, pe care reușește însă să le transgreseze. Vehiculând valori, arta nu poate scăpa de spectrul ideologiei. Cu toate acestea, istoria sa o constituie tocmai războiul cu ideologia. Război ce poate lua, uneori, forma adversarului său, devenind la rândul său poziție ideologică. Cazul lui Jaccottet este paradigmatic pentru ambivalența poetului și a scriitorului contemporan în raporturile cu Istoria, oscilând între o conștiință istorică a limbajului și a gestului estetic (chiar pusă între paranteze, istoria continuă să ne urmărească precum spectrul patern regatul decadent al Danemaricii) și o scriitură neangajată aflată în căutarea a ceea ce, în cadrul frontierelor desenate de cadrul istoric, le

transgresează, trecând în anistoric și universal. Scopul acestei teze a fost de a aduce puțină lumină în această atitudine ambivalentă.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

SURSE PRIMARE

1. Opera lui Philippe Jaccottet

1.1. Volume

- Trois poèmes aux démons* précédés de *Agitato*, Porrentruy, Éditions des Portes de France, 1945, 48 p.
- Requiem*, Lausanne, Mermod, 1947, 35 p.
- L'Effraie et autres poésies*, Paris, Gallimard, coll. « Métamorphoses », 1953, 61 p.
- La Promenade sous les arbres*, dessins d'Anne-Marie Haesler, Mermod, Lausanne, 1957, 115 p.
- L'Ignorant* (poèmes 1952-1956), Paris, Gallimard, 1958, 81 p.
- Éléments d'un songe*, Paris, Gallimard, 1961, 189 p.
- L'Obscurité* (récit), Paris, Gallimard, 1961, 171 p.
- La Semaison* (Carnets 1954-1962), Lausanne, Payot, coll. « Petite collection poétique d'écrivains romands », 1963, 61 p.
- Autriche*, photographies d'Henriette Grindat, Lausanne, Rencontre, coll. « Atlas des voyages », 1966, 192 p.
- Airs* (poèmes 1961-1964), Paris, Gallimard, 1967, 87 p.
- Gustave Roud*, présentation critique et choix des textes par Philippe Jaccottet, Paris, Pierre Seghers, coll. « Poètes d'aujourd'hui », 1968, 191 p.
- L'Entretien des Muses* (Chroniques de poésie), Paris, Gallimard, 1968, 313 p.
- Leçons* (poèmes), Lausanne, Payot, coll. « Collection poétique d'écrivains romands », 1969, 36 p.
- Rilke par lui-même*, Paris, Seuil, coll. « Écrivains de toujours », 1970, 191 p.
- Paysages avec figures absentes* (proses), Paris, Gallimard, 1970, 175 p.
- Poésie 1946-1967*, préface de Jean Starobinski, Paris, Gallimard, coll. « Poésie/Gallimard », 1971, 190 p.
- Chants d'en bas* (poèmes), Lausanne, Payot, coll. « Collection poétique Payot Lausanne », 1974, 35 p.
- À travers un verger* (prose), avec trois eaux-fortes originales de Pierre Tal Coat, Montpellier, Fata Morgana, 1975, 49 p.
- Paysages avec figures absentes* (proses), nouvelle édition revue et augmentée, Paris, Gallimard, 1976, 181 p.
- À la lumière d'hiver* précédé de *Leçons* et de *Chants d'en bas* (poèmes), Paris, Gallimard, 1977, 99 p.
- Journées – La Semaison II* (Carnets 1968-1975), Lausanne, Payot, coll. « Collection poétique Payot Lausanne », 1977, 101 p.
- Les Cormorans* (prose), deux gravures de Denise Esteban, Marseille, Idumée, 1980, 28 p.
- Beauregard* (proses), gravures de Zao Wou-Ki, Paris, Maeght, coll. « Argile », n°14, 1981, 50 p.
- Dans la lumière de Vaucluse* (Carnets de Michel Steiner et Philippe Jaccottet), Avignon, Galerie Gérard Guerre, 1983, 158 p.
- Des histoires de passage* (proses 1948-1978), Lausanne, Éditions du Verseau, 1983, 178 p.

Pensées sous les nuages (poèmes), Paris, Gallimard, 1983, 73 p.

À travers un verger suivi de *Les Cormorans* et de *Beauregard* (proses), Paris, Gallimard, 1984, 99 p.

La Semaïson (Carnets 1954-1979), Paris, Gallimard, 1984, 280 p.

Autres journées, Montpellier, Fata Morgana, 1987, 88 p.

Une transaction secrète (Lectures de poésie), Paris, Gallimard, 1987, 343 p.

Cahier de verdure, Paris, Gallimard, 1990, 77 p.

Éléments d'un songe, Lausanne, Éditions L'Âge d'homme, coll. « Poche Suisse », 1990, 189 p.

Libretto, Genève, La Dogana, 1990, 75 p.

Poésie 1946-1967, préface de Jean Starobinski, Paris, Gallimard, coll. « Poésie », 1990, 190 p.

Requiem (1946) suivi de *Remarques* (1990), [Saint-Clément-de-Rivière], Fata Morgana, 1991, 46 p.

Poésie 1946-1967, préface de Jean Starobinski, Paris, Gallimard, coll. « Poésie », 1991, 190 p.

Cristal et fumée, [Saint-Clément-de-Rivière], Fata Morgana, 1993, 78 p.

À la lumière d'hiver précédé de *Leçons* et de *Chants d'en bas* et suivi de *Pensées sous les nuages*, Paris, Gallimard, coll. « Poésie/Gallimard », 1994, 170 p.

Après beaucoup d'années, Paris, Gallimard, 1994, 98 p.

Autriche, Lausanne, Éditions L'Âge d'Homme, coll. « Poche Suisse », 1994, 123 p.

Eaux prodigues, cinq lithographies de Nasser Assar, Crest, La Sétére, 1994, 19 p.

Écrits pour papier journal (Chroniques 1951-1970), textes réunis et présentés par Jean Pierre Vidal, Paris, Gallimard, 1994, 298 p.

Tout n'est pas dit (Billets pour la Béroche 1956-1964), Cognac, Le Temps qu'il fait, 1994, 135 p.

La Promenade sous les arbres, Paris, La Bibliothèque des Arts, 1996, 147 p.

La Seconde Semaïson (Carnets 1980-1994), Paris, Éditions Gallimard, 1996, 231 p.

Poésie 1946-1967, préface de Jean Starobinski, Paris, Gallimard, coll. « Poésie », 1996, 190 p.

À travers un verger suivi de *Les cormorans* et de *Beauregard*, Paris, Gallimard, coll. « Blanche », 1997, 99 p.

Autres journées, Montpellier, Fata Morgana, 1997, 88 p.

Beauregard, postface d'Adrien Pasquali, Carrouge-Genève, Éditions Zoé, coll. « Mini-Zoé », 1997, 42 p.

Paysages avec figures absentes, Paris, Gallimard, coll. « Poésie/Gallimard », 1997, 181 p.

Cahier de verdure suivi de *Après beaucoup d'années*, Paris, Gallimard, 1997, 197 p.

Observations et autres notes anciennes (1947-1962), Paris, Gallimard, 1998, 130 p.

À travers un verger suivi de *Les cormorans* et de *Beauregard*, Paris, Gallimard, 2001, 103 p.

Carnets 1995-1998 (*La Semaïson*, III), Paris, Gallimard, 2001, 146 p.

Notes du ravin, [Saint-Clément-de-Rivière], Fata Morgana, 2001, 59 p.

Et, néanmoins (proses et poésies), Paris, Gallimard, coll. « Blanche », 2001, 91 p.

Le Bol du pèlerin (Morandi), Genève, La Dogana, coll. « Images », 2001, 82 p.

Poésie 1946-1967, préface de Jean Starobinski, Paris, Gallimard, coll. « Poésie », 2001, 190 p.

Gustave Roud, Paris, Seghers, coll. « Poètes d'aujourd'hui », 2002, 174 p.

Pensées sous les nuages (poèmes), Paris, Gallimard, 2002, 77 p.

Poésie 1946-1967, préface de Jean Starobinski, Paris, Gallimard, coll. « Poésie », 2003, 190 p.

À la lumière d'hiver précédé de *Leçons* et de *Chants d'en bas* et suivi de *Pensées sous les nuages*, Paris, Gallimard, 2004, 170 p.

Cahier de verdure suivi de *Après beaucoup d'années*, Paris, Gallimard, coll. « Poésie », 2004, 197 p.

Notes du ravin, [Saint-Clément-de-Rivière], Fata Morgana, 2004, 59 p.

Nuages, [Saint-Clément-de-Rivière], Fata Morgana, 2004, 28 p.

L'Obscurité (récit), Paris, Gallimard, 2004, 171 p.

La Seconde Semaison (Carnets 1980-1994), Paris, Éditions Gallimard, 2004, 232 p.

Truinas, le 21 avril 2001, Genève, La Dogana, coll. « Poésie », 2004, 49 p.

Israël, cahier bleu, [Saint-Clément-de-Rivière], Fata Morgana, 2005, 81 p.

Remarques sur Palézieux, [Saint-Clément-de-Rivière], Fata Morgana, 2005, 58 p.

Un calme feu, [Saint-Clément-de-Rivière], Fata Morgana, 2007, 88 p.

Ce peu de bruits, Paris, Gallimard, coll. « Blanche », 2008, 119 p.

Couleur de terre, par Anne-Marie et Philippe Jaccottet, [Saint-Clément-de-Rivière], Éditions Fata Morgana, 2009, 24 p.

1.2. Corespondență

JACCOTTET, Philippe, ROUD, Gustave, *Correspondance 1942-1976*, édition établie, annotée et présentée par José-Flore Tappy, Paris, Gallimard, coll. « Les Cahiers de la NRF », 2002.

JACCOTTET, Philippe, UNGARETTI, Giuseppe, *Jaccottet traducteur d'Ungaretti. Correspondance 1946-1970*, édition établie, annotée et présentée par José-Flore Tappy, Paris, Gallimard, coll. « Les Cahiers de la NRF », 2008, 247 p.

2. VOLUME CRITICE CONSACRATE OPEREI LUI PHILIPPE JACCOTTET (bibliografie selectivă)

2.1. Volume consacrate în întregime operei lui Philippe Jaccottet

BÉNÉVENT, Christine, *Poésie et À la lumière d'hiver de Philippe Jaccottet*, Paris, Gallimard, coll. « Foliothèque », 2006, 278 p.

BERGÉ, Aline, *Philippe Jaccottet, trajectoires et constellations. Lieux, livres, paysages*, Lausanne, Payot, coll. « Études et documents littéraires », 2004, 473 p.

BLANCKEMAN, Bruno (sous la direction de), *Lectures de Philippe Jaccottet*, Presses Universitaires de Rennes, coll. « Didact Français », 2003, 288 p.

CADY, Andrea, *Measuring the Visible. The Verse and Prose of Philippe Jaccottet*, Amsterdam, Éditions Rodopi, coll. « Faux titre », 1992, 171 p.

CHAVANNE, Judith, *Philippe Jaccottet, une poétique de l'ouverture*, Paris, Éditions Seli Arslan, coll. « Mots et lettres », 2003, 253 p.

- DUMAS, Marie-Claire (études recueillies par ; avec le concours d'André Lacaux, Pierre Pachet, Jean-Yves Pouilloux, Michel Sandrars), *La poésie de Philippe Jaccottet*, Paris, Librairie Honoré Champion, coll. « Unichamp », 1986, 222 p.
- FERRAGE, Hervé, *Philippe Jaccottet, le pari de l'inactuel*, Paris, Presses Universitaires de France, coll. « Littératures modernes », 2000, 398 p.
- GERVAIS-ZANINGER, Marie-Annick, THONNERIEUX, Stéphanie, *Jaccottet : Poésie 1946-1967, À la lumière d'hiver, Pensées sous les nuages*, Neuilly, Atlande, coll. « Clefs concours », 2003, 256 p.
- GIUSTO, Jean-Pierre, *Philippe Jaccottet ou le désir d'inscription*, Lille, Presses Universitaires de Lille, 1994, 93 p.
- JOURDE, Pierre, LANGLE, Catherine, MASSONNAUD, Dominique (textes réunis par), *Présence de Jaccottet*, Paris, Éditions Kimé, coll. « Détours littéraires », 2007, 266 p.
- LOMBEZ, Christine, *Transactions secrètes. Philippe Jaccottet poète et traducteur de Rilke et de Hölderlin*, Arras, Artois Presses Université, coll. « Traductologie », 2003, 182 p.
- MATHIEU, Jean-Claude, *Philippe Jaccottet, l'évidence du simple et l'éclat de l'obscur*, Paris, José Corti, coll. « Les Essais », 2003, 384 p.
- MONTÉ, Michèle, *Mesures et passages. Une approche énonciative de l'œuvre poétique de Philippe Jaccottet*, Paris, Champion, coll. « Babeliana », 2004, 451 p.
- ONIMUS, Jean, *Philippe Jaccottet, une poétique de l'insaisissable* [1982] (nouvelle édition, revue et augmentée), Seyssel, Champ Vallon, coll. « Champ poétique », 1993, 171 p.
- SAMSON, Hélène, *Le « tissu poétique » de Philippe Jaccottet*, Liège, Pierre Mardaga, coll. « Philosophie et langage », 2004, 244 p.
- VENTRESQUE, Renée (textes réunis et présentés par), *Philippe Jaccottet, la mémoire et la faille*. Actes du colloque organisé par Renée Ventresque et Christian Ferré à l'Université Paul-Valéry, Montpellier III, les 3 et 4 mai 2001, Montpellier, Presses Universitaires de Montpellier III, 2002, 285 p.

2.2. Volume critique consacrate parțial operei lui Philippe Jaccottet

- CAMPION, Pierre, *La Réalité du réel. Essai sur les raisons de la littérature*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, coll. « Aesthetica », 2003, 280 p.
- CHAMPEAU, Serge, *Ontologie et poésie : trois études sur les limites du langage*, Paris, Vrin, coll. « Essais d'art et de philosophie », 1995, 253 p.
- STEINMETZ, Jean-Luc, *La Poésie et ses raisons. Rimbaud, Mallarmé, Breton, Artaud, Char, Bataille, Michaux, Ponge, Tortel, Jaccottet*, Paris, José Corti, 1990, chap. « La réduction à l'admirable », pp. 257-287.
- WAGSTAFF, Emma, *Provisionality and the Poem. Transition in the works of du Bouchet, Jaccottet and Noël*, Amsterdam – New York, Rodopi, 2006, 244 p.

2.3. Lucrări de diplomă și teze de doctorat

-Teze de doctorat et lucrări de diplomă consacrate în întregime operei lui Philippe Jaccottet

- BERGÉ, Aline, *Les rapports du sujet et du paysage dans l'œuvre poétique et critique de Philippe Jaccottet (1944-1997)*, Thèse de doctorat en Littérature française sous la

- direction de Jean-Claude Mathieu, Université Paris VIII – Vincennes-Saint-Denis, U.F.R. de Littérature française, décembre 1997, 2 vol., 646 p.
- LEBLANC, Jérémie, *Philippe Jaccottet et la promenade : une poétique de l'entre-deux*, Thèse de doctorat, sous la direction de Jean-Pierre Duquette, Montréal, Université McGill de Montréal, 2004, 214 p.
- LEBRAT, Isabelle, *Pour une éthique de la voix dans l'œuvre poétique de Philippe Jaccottet*, Thèse de doctorat, sous la direction de Michèle Finck, Université Marc Bloch de Strasbourg, UFR de Lettres, 2001, 396 p.
- MONTÉ, Michèle, *L'énonciation dans l'œuvre poétique de Philippe Jaccottet : une étude linguistique et stylistique*, Thèse de Doctorat en langue française, sous la direction de M. Georges Molinié, soutenue le 22 novembre 1999 à Paris IV Sorbonne, tapuscrit.
- REYBAUD, Jérôme, *L'aire des carnets : La Semaison de Philippe Jaccottet*, Thèse de doctorat en Littérature française, sous la direction de Claude Debon, Université Paris 3, 1999 ; [Paris], [s.n.], 1999, 2 volumes, 691 p.
- SAMSON, Hélène, *Le « tissu poétique » de Philippe Jaccottet*, Thèse de doctorat, sous la direction d'Anne Chevalier, Université de Caen, 1997 ; [Caen], [Université de Caen], 1997, 436 p.
- VASSEUR, Fabien, *Philippe Jaccottet : un poète et son double. Travail des formes et construction du sujet*, Thèse de doctorat en Lettres modernes, sous la direction de Jean-Claude Mathieu, Université Paris 8, U.F.R. 4, soutenue le 23 novembre 2001, 3 tomes, 986 p.
- VISCHER, Mathilde, *Philippe Jaccottet traducteur et poète : une esthétique de l'effacement*, Mémoire de licence dirigé par Adrien Pasquali et Doris Jakubec, Université de Lausanne, mai 1999, 135 p. URL : <http://www.culturactif.ch/jaccottet.pdf>, dernière consultation : 26 mai 2010.
- Teze de doctorat et disertații consacrate parțial operei lui Philippe Jaccottet**
- CORAKA, Vassilia, *Yves Bonnefoy et Philippe Jaccottet : approches parallèles*, Bern, Peter Lang, coll. « Publications universitaires européennes », série « Langue et littérature françaises », 2007, 544 p.
- GALLET, Olivier, *Autres poétiques : l'innovation dans la poésie du XXème siècle à travers la naissance de trois formes singulières et personnelles : Les Ardoises du toit de Pierre Reverdy, Misérable miracle d'Henri Michaux, La Promenade sous les arbres de Philippe Jaccottet*, Thèse de doctorat, sous la direction de Marie-Claire Dumas, Sciences des textes et documents, Paris 7, 1998 ; Lille, Atelier National de Reproduction des thèses, 1999, 2 volumes, 768 p.
- KUNZ WESTERHOFF, Dominique, « Philippe Jaccottet, la traversée de l'image », in *La crise de l'image dans la poésie du XXème siècle*, Deuxième partie – *Poétiques de la guerre et de l'après-guerre*, Thèse de doctorat no 533, sous la direction de Laurent Jenny, Université de Genève, juin 2003, pp. 230-276.
- MARUKAWA, Seije, *La saisie de la matière dans la poésie d'André du Bouchet, Jacques Dupin et Philippe Jaccottet*, sous la direction de Jean-Claude Mathieu, Thèse de doctorat, Littérature française, Paris VIII, 1997 ; Villeneuve d'Ascq, Presses Universitaires du Septentrion, 1999, 521 p.
- SABĂU, Anamaria, « Philippe Jaccottet et le haïku occidental », in *Présences de la culture japonaise chez Marguerite Yourcenar, Philippe Jaccottet et Amélie*

Nothomb, mémoire de D.E.A., sous la coordination de Rodica Pop, Université Babeş-Bolyai, Faculté des Lettres, juin 2006, pp. 36-58.